

УДК 378(477)

**ОСОБЛИВОСТІ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ
ДИДАКТИЧНОГО УТИЛІТАРИЗМУ В США**

О.І.Жук

***Анотація.** Охарактеризовано основні принципи побудови дидактичної системи навчання, методи та форми організації навчально-виховного процесу згідно з утилітарною концепцією.*

***Ключові слова:** дидактичний утилітаризм, дидактична система навчання, цілі і зміст освіти, принципи, методи і форми навчання.*

***Аннотация.** Охарактеризованы основные принципы построения дидактической системы обучения, методы и формы организации учебно-воспитательного процесса в соответствии с утилитарной концепции.*

***Ключевые слова:** дидактический утилитаризм, дидактическая система обучения, цели и содержание образования, принципы, методы и формы обучения.*

© О.І.Жук

Summary. The specific construction of didactic training system based on the theory of didactic utilitarianism is specified. The essence, purpose and the content of education are shown. The basic principles and the leading methods of didactic training system according to the utilitarian concept are characterized. The main features of the educational process that focuses on student development are singled out.

Keywords: didactic utilitarianism, didactic training system, purpose and content of education, principles, tools and methods of learning.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі теорія дидактичного утилітаризму особливо актуальна у США. Ця теорія була розроблена та впроваджена на противагу традиційній герbartiанській педагогіці. Вона значно вплинула не тільки на зміст освіти, а й на організацію навчального процесу у вищій школі країни. Теорію дидактичного утилітаризму називають «прогресивною освітою». Основна її ідея свідчить, що школа – це не підготовка до життя, а вже саме життя. Керуючись саме цією ідеєю, Дж.Дьюї та його численні послідовники обґрунтували мету освіти, розкрили сутність навчання і виховання, сформулювали принципи, визначили зміст і форми організації навчально-виховного процесу – створили дидактичну систему навчання. Основна мета дидактичної системи, що побудована на основі теорії дидактичного утилітаризму, полягає у забезпеченні концентрації уваги на заняттях конструктивного характеру.

Аналіз наукових досліджень Теорію дидактичного утилітаризму досліджували багато вчених протягом останніх десятиріч. Основні ідеї теорії дидактичного утилітаризму детально висвітлені у працях Дж.Дьюї «Школа майбутнього», «Дальтонський лабораторний план», «Школа і суспільство», Г.Кершенштайнера «Професійне виховання німецького юнацтва», «Основна аксіома освітнього процесу», «Державно-громадське виховання німецької молоді», «Що таке трудова школа?», В.Кіпатрика «Метод проєктів», «Основи методу», Е.Паркхерста «Виховання і навчання за дальтонським планом», Е.Коллінгса «Досвід роботи американської школи за методом проєктів». Проблему соціальних трансформацій американського суспільства в кінці XIX – на початку XX ст. досліджено в роботах А.Гурєєва, У.Джеймса, Ю.Мельвіля, Г.Міда, Ч.Пірса, Дж.Сміта, А.Устьянцева, І.Філатової, Е.Флауера та ін. Це сприяло обґрунтуванню теоретичних засад прагматизму та інструменталізму як основних напрямів розвитку педагогічної теорії і практики досліджуваного періоду.

Метою статті є з'ясування особливостей дидактичної системи навчання на основі теорії дидактичного утилітаризму в США.

Виклад основного матеріалу. *Суть освіти.* Методологічні позиції, що виокремлюють проблеми освіти, висвітлені у відомій праці Дж.Дьюї «Демократія і освіта» (1916) [1; 324]. Одне з вихідних положень його дидактичної теорії – уявлення про діяльнісну сутність людської особистості, згідно з якою людина змінює навколишнє середовище на основі одержуваного практичного досвіду. Тому він стверджував: «Освіта – це постійна реорганізація і перебудова досвіду ..., яка розширює його зміст і збільшує здатність людини вибирати напрямок для наступного досвіду» [1, с. 74-75].

Концептуальні положення дидактичної теорії можна представити таким чином.

- дитина в онтогенезі повторює шлях людства в процесі пізнання;
- засвоєння знань є спонтанним, некерованим процесом;
- дитина засвоює матеріал, не тільки слухаючи або сприймаючи органами чуття, а є активним суб'єктом навчання.

Цілі освіти. «Освіта не може мати цілей. Цілі бувають у людей – батьків, педагогів, а не у абстрактних понять» [1, с. 104]. Було запропоновано реформу шкільної системи, головною дидактичною метою якої повинна стати не передача знань, а створення умов для розвитку здібностей дітей, навчання на основі їхнього особистого досвіду.

Відповідно до теорії дидактичного утилітаризму, метою шкільної освіти є забезпечення можливостей її продовження, а для цього потрібно сформувати здібності, які б підтримували це зростання. Звідси мету як прогнозований результат можна визначити як здатність вчитися у самого життя і створити такі умови, щоб усі вчилися в процесі життя. Цілями освіти в дидактичній системі навчання заснованій на теорії дидактичного утилітаризму, є:

- створення умов для розвитку внутрішньої активності людини, її спрямування на досягнення своїх життєвих цілей, на самореалізацію особистості дитини, реалізацію її потреб та інтересів;
- залучення до культури;
- розвиток критичного (рефлекторного) мислення;
- збагачення (реконструкція) власного досвіду учнів;

– формування навичок самоосвіти [6, с. 283].

Зміст освіти. Розробники теорії дидактичного утилітаризму вбачають зміст освіти у навколишній соціальній дійсності. Знання про природу речей і способи їх виготовлення – ось конкретний зміст освіти [5, с. 205]. Зміст освіти має забезпечувати всебічний розвиток як інтелекту учнів, так і їхніх почуттів і волі, вчити мислити і діяти. Школа повинна стати для учнів місцем вільної творчої роботи, формувати навички співробітництва та колективної роботи. Індивідуальним повинні залишатися зміст за інтересами, а також темп навчання. Таким чином, зміст освіти охоплює міждисциплінарну систему знань, умінь і навичок, що сприяють розширенню та вдосконаленню досвіду дитини [5, с. 192-193].

Принципи навчання. Найважливішим принципом даної дидактичної системи є гуманістичний принцип *педоцентризму*, реалізація якого підпорядкована завданням формування всебічно розвинутої особистості. Дитинство – це не підготовка до майбутнього дорослого життя, а вже саме життя. Дитині належить право насолоджуватися дитинством, і в школі вона повинна жити повноцінним життям, що відповідає її інтересам, потребам, розвитку, «дитина повинна стати сонцем, навколо якого обертаються всі освітні засоби ...» [3, с. 34]. Поряд з принципом педоцентризму важливим є *принцип спрямованості особистісного сенсу освіти*, який передбачає опору в процесі навчання на інтереси, бажання й органічні потреби дітей. Особистісний сенс освіти безпосередньо пов'язаний з соціальним його змістом, і вчитель повинен постійно пам'ятати про це. Нав'язування дітям своєї позиції, ніби ті чи інші знання їм обов'язково необхідні в майбутньому, не є для дітей переконливим. Вони самі повинні усвідомити значущість цих знань для себе [7, с. 185].

Прихильники теорії дидактичного утилітаризму піддавали конструктивній критиці шкільні програми, складені без установки на інтереси дітей, що формувало в них ненависть до школи, до навчання. Розробники нових програм вважали, що складати завдання необхідно таким чином, щоб розкривалися творчі можливості та здібності дітей. Отже, основними принципами побудови навчальних програм, згідно з утилітарною концепцією, є:

- принцип формування практичних умінь;
- принцип проблемного підходу до формування змісту освіти, який передбачає його подання у формі міждисциплінарних систем знань;
- принцип активізації самостійної діяльності учнів;
- принцип залучення учнів до життя їх соціального оточення.

Наступний принцип аналізованої дидактичної системи пов'язаний з ідеєю прагматичного поєднання навчання і виховання з життям. Це принцип *зв'язку освіти з життям*, з практикою, з громадською і трудовою діяльністю людей. «Найважчий урок, який доводиться засвоювати дитині, – це практичний. Дитина повинна навчитися пристосовуватися до людей і праці, і якщо тут її спіткає невдача, жодна кількість книг не зможе виправити ситуацію» [2, с. 120]. Цей принцип вимагає, щоб освіта стала процесом життєдіяльності, а не підготовки до майбутнього життя, тому навчання і виховання повинні «впливати» з самого життя, бути нерозривно пов'язані з ним, з життєвою практикою. Чим повноцінніше життя учнів, різноманітніша їхня діяльність і активність, тим успішніше вони розвиваються і готуються до життя, причому не поодиночці, а один з одним [1, с. 138].

Прихильники теорії дидактичного утилітаризму пов'язують освіту з формуванням *власного досвіду* дітей. Вони вважають навчання з опорою на власний досвід, коли учні отримують корисні, необхідні для життя знання, одним з основних засобів розвитку особистості. Звідси виникає необхідність у природному зв'язку між школою і життям. «В ідеалі досконале знання має являти собою таку сукупність взаємозв'язків, в яких будь-який результат минулого досвіду був би початковим етапом для розв'язання проблеми, що виникла в новому. Загалом, якщо навички поза знанням є єдиним способом дії, то знання дають змогу вибирати з набагато більшого спектру необхідні навички» [1, с. 307].

Правильно побудована освіта починається з активних занять, а потім здійснюється перехід до наукового аналізу навколишньої діяльності, коли в безпосередній досвід учнів залучаються ідеї і факти, повідомлені іншими – тими, хто має великий досвід. Тому, чим повноцінніше життя учнів, різноманітніша їхня діяльність і активність у ній, тим успішніше вони розвиваються й готуються до життя. Педагог повинен допомагати в пізнанні тільки того, що спонтанно зацікавило дитину. Тому важливим дидактичним принципом є *принцип активності*. «Знання, яке в основному є вторинним, тобто отриманим від інших, а не відкрите самостійно, має тенденцію залишатися тільки словесним» [1, с. 177]. Тому дитині необхідно в процесі самостійного дослідження відкрити для себе властивості та закономірності предметів і явищ, а педагог може тільки відповісти на її питання, якщо вони виникнуть.

Справді демократичне, врівноважене, щасливе й процвітаюче суспільство виникає там, де люди здатні співпрацювати. Основне завдання школи у зв'язку з цим – навчити дитину жити в суспільстві, де вона починає усвідомлювати себе, розуміти свої зобов'язання стосовно цього співжиття і

приспосовуватися до спільного життя. Звідси важливим дидактичним принципом можна вважати *принцип співробітництва*. Цей принцип змінює позицію вчителя у процесі навчання. Вона полягає в тому, щоб допомагати учням формувати нові погляди на досліджуване явище чи предмет, стимулювати їх до самостійних роздумів і відкриттів. Це позиція консультанта і водночас співучасника процесу набуття нового досвіду. «Завдання навчання – підтримувати досвід учня в його русі. Тому необхідно, щоб вчитель знав і предмет, і характерні потреби і здібності учня» [1, с. 174].

Згідно з теорією дидактичного утилітаризму виокремлено найбільш характерні ознаки *навчального процесу*, орієнтованого на розвиток учня. Його характерними рисами є:

- реальність навчального матеріалу;
- цілісність, під якою розуміється об'єднання в пізнавальній діяльності всіх фізичних, розумових, емоційно-вольових сил дитини;
- навчання шляхом праці: «Не буває ні справжнього знання, ні плідного розуміння, крім тих, що виникають в результаті дії» [1, с. 251].

Традиційній дидактичній системі, що спрямована на засвоєння знань, утилітарна концепція протиставила навчання «шляхом дії». Навчання за допомогою діяння – ось шлях, що зв'язує школу і дитину з соціальним життям. Інстинкт діяння – найсильніший у дитини. Ігноруючи цей інстинкт у навчальному процесі, педагоги свідомо гальмують розвиток дітей. «Дитина – це первісний діяч, який потребує розвитку витончених навичок взаємодії, мистецтва дослідження, необхідного для незалежного та задоволеного життя» [1, с. 627]. Дослідження – це навичка, якою дитина повинна оволодіти за допомогою практики, звідси девіз даної концепції – «вчитися, роблячи». Тому вона вимагала починати з пошуку труднощів, пов'язаних з найбільш нагальними проблемами, поставивши учнів у положення дослідника. Навчання за допомогою дії – одне з ключових положень утилітарної концепції [8, с. 27]. Цінність навчання за допомогою пізнавальних дій полягає в тому, що учні самі вирішують кожне нове завдання. Озброєння дітей «досвідом з перших рук» у процесі розв'язання проблемних ситуацій, створених ними самими, стає ключовим моментом у прагматичній педагогіці. *Поєднання навчання з працею* робить навчання життєвим, а знання учнів осмисленими. «Ефективність методів визначається опорою на ситуації, які розвивають у дітей зацікавленість за межами школи, у повсякденному житті. Ефективні методи пропонують учням дії, а не заучування, а дії за своєю природою вимагають мислення, цілеспрямованого пошуку зв'язку та відносин. Природним результатом цього є теорія вчення» [1, с. 147].

Оптимальним навчання стає тільки тоді, коли учні зможуть знаходити точки дотику між іншими предметами. Необхідно «систематично підводити учня до того, щоб він застосовував знання, отримані раніше, для розуміння нинішніх, які, зі свого боку, можуть дати додаткове світло на отримані раніше знання» [1, с. 155].

Важливим компонентом процесу навчання є *методи навчання*. «Методи – особистий вибір педагога, підхід і спосіб роботи, і жоден каталог не в змозі включити все розмаїття їх форм і відтінків». Проте існують певні вимоги, які відіграють основну роль в ефективних інтелектуальних способах поведінки з предметним змістом. Серед найбільш важливих – упевненість, неупередженість, цілеспрямованість і відповідальність.

1. Упевненість – це прямота, з якою людина береться за справу.
2. Неупередженість – збереження безпосередності сприйняття, а консервативність – передчасне інтелектуальне старіння.
3. Цілеспрямованість рівнозначна інтелектуальній цінності. Їй сприяють зайнятість, повна зацікавленість предметним змістом, а знищують її хаос інтересів і відволікання.
4. Відповідальність як компонент інтелектуального ставлення до світу передбачає, що людина розглядає імовірні наслідки будь-якого проєктованого кроку і враховує їх у діяльності, а не тільки визнає їх можливість.

На ключовій ідеї навчання за допомогою дії будуються основні методи навчання в утилітарній дидактичній системі: дослідницький метод, логічний метод, метод проєктів. Розглянемо їх докладніше.

Дослідницький метод. «Освіта має базуватися на дослідницькому методі, що допомагає дитині самостійно формулювати проблеми і розв'язувати їх, стимулює пізнавальну діяльність, що пов'язує пізнання світу з особистим досвідом» [2, с. 120]. Сутність цього методу полягає у формуванні особистого досвіду учня, поставленого в позицію «здобувача знань». Учень постає перед самим собою, перед власним незнанням: об'єкт незнання фіксується і ґрунтовно досліджується. Це пряма протилежність вивченню «готового знання». «Відкрите знання» – важлива особливість даної технології. Знання формується в учня внаслідок подолання труднощів і розв'язування життєвих проблем [2, с. 140].

Г. Кершенштайнер обстоював необхідність урахування методів і прийомів роботи, виділяючи

метод дослідження. Цей метод стимулює спостерігати природу, ставити запитання, розглядати причини різних явищ і процесів. Педагог стверджував, що знання із галузі природничих наук повинні повідомлятися не з книг, а тільки на основі самостійного проведення експериментів, сформулювавши «золоте правило викладання»: не говори дитині того, що вона знає сама [4, с.43].

Окрім дослідницького, важливе місце належить *логічному методу навчання*. Основна проблема сучасної освіти – встановлення адекватного співвідношення між людськими цінностями й досягненнями науки. Вихід з цієї ситуації – у поширенні тих інтелектуальних методів, які зумовили успіх науки і техніки. Звідси й інтерес прихильників утилітарної концепції до проблем логічного методу навчання. Мислення – «єдиний метод навчання, який можна назвати справді «розумним», оскільки він використовує і збагачує розум. Таким чином, говорячи про метод мислення, необхідно мати на увазі, що саме мислення і є метод використання розуму в процесі набуття досвіду» [1, с. 146]. Логічний метод сприяє формуванню вільної особистості, яка самостійно освоює соціальний досвід, здатної висувати гіпотези і перевіряти їх істинність в реальному світі. Більше того, цей метод розвиває мислення і підвищує інтелект учнів. Це стає можливим у «навчанні за допомогою дії». Логічний метод навчання має соціальну значущість, оскільки готує учнів до майбутнього існування в суспільстві, привчаючи вирішувати свої проблеми самостійно, за допомогою власного досвіду.

Прагматичні ідеї теорії дидактичного утилітаризму були науковою основою для *методу проектів*. Спираючись на твердження, що навчання має приносити користь кожному учневі, а школа повинна розвивати успадковані інтелектуальні або практичні «імпульси» учня, дана концепція пропонувала будувати навчання навколо якоїсь справи, завдання. «Творіння учнів як твори мистецтва, природно, недосконалі, хоча, якщо оцінювати неупереджено, вони просякнуті примітивною чарівністю. А як досвід вони, безперечно, мають естетичну привабливість» [1, с. 219]. У навчальні програми необхідно вводити проекти для самостійної роботи з реальними речами (будівництво будиночка, наприклад). Підручники є «путівниками», вони не домінують, до них учні звертаються лише в скрутних ситуаціях. Набуття в процесі життєвого досвіду знання і є освітою. Освітній процес в умовах проектного навчання будується залежно від діяльності, що має особистісну значущість для самого учня, і тема проекту неодмінно повинна збігатися з поточними інтересами дитини.

Таким чином, основна мета методів навчання, що пропонуються в утилітарній теорії в контексті «навчання за допомогою дії» – не підготовка до професії, а створення умов, що сприяють розвитку успадкованих здібностей учнів, для яких саме навчання в школі повинно бути засобом накопичення багатого і різноманітного досвіду. Крім того, використання охарактеризованих вище методів навчання сприяє залученню учнів до різноманітної діяльності, в ході якої можуть сформуватися їхні справжні інтереси. Школа стає місцем життя дітей та молоді, а не місцем підготовки до життя.

Тісно пов'язані з методами *засоби навчання*. Загальновідомо, що методи навчання застосовуються в єдності з певними засобами навчання як джерелами отримання знань і формування умінь. «Для втілення теорії в практиці необхідно оснастити школи, причому в достатній кількості, різноманітними засобами навчання, у тому числі приладами та матеріалами. Потрібно змінити методи викладання та організації занять таким чином, щоб учням забезпечувалася можливість безпосередньої і тривалої взаємодії з цими засобами навчання» [1, с. 42]. Велике значення прихильники утилітарної теорії надавали лабораторіям і майстерним: «... за лабораторією зазвичай зберігається перевага, яка дає змогу розвивати інтелектуальний інтерес, пов'язаний з досліджуваною проблемою, а майстерня краще підкреслює соціальні наслідки наукового відкриття, а також ... створює більш живий і безпосередній інтерес» [1, с. 285]. Таким чином, використання найрізноманітніших засобів навчання має сприяти створенню спеціального навчального середовища: «Замість школи, що стоїть осторонь від життя, як будівля, де вчать уроки, виникає суспільство в мініатюрі, де навчання і розвиток – події поточного спільного досвіду. Гральні майданчики, майстерні, робочі приміщення, лабораторії не тільки спрямовують природні активні тенденції підростаючого покоління, але й передбачають спілкування, зв'язок і співробітництво – все те, що розширює сприйняття соціальних зв'язків» [1, с. 322-323].

Відповідно до даної дидактичної концепції, основною *формою організації навчання* є не урок, а ручна праця, ігрова діяльність, спілкування. Навчання повинно проходити зазвичай як *трудова та ігрова діяльність*, в якій розвивається смак дитини до самонавчання та самовдосконалення. Досвід і знання дитина повинна здобувати шляхом «дії», в ході дослідження проблемного навчального середовища, виготовлення різних макетів, схем, проведення дослідів, знаходження відповідей на суперечливі питання, і загалом, сходження від часткового до загального, тобто використання індуктивного методу пізнання. «У грі інтерес ... безпосередній ...», оскільки «в грі діяльність є власною метою і явних результатів у неї не буває» [1, с. 190]. Гра в психологічному плані природно переходить в роботу, у працю в міру усвідомлення результатів дійсності. Гра абсолютно самоцінна. «Ігрова

поведінка – діяльність, спрямована на задоволення інформаційного голоду, пошук випадку, здатного удосконалити внутрішню систему моделі світу» [1, с. 22].

Таким чином, відмовившись від традиційної школи з формальними уроками, утилітарна дидактична система пропонує нові форми навчання: ігрові форми навчання; практичні заняття (ручна праця); індивідуальну, самостійну роботу; спілкування.

Важливе місце в теорії належить питанням професійної підготовки вчителів, вимогам до їх роботи. Роль вчителя у цій дидактичній системі полягає в позиції консультанта, спостерігача: «Педагог в реальності є те, що учень представляє в потенції, тобто вчитель вже знає те, що учневі ще належить дізнатися ... Він повинен настільки вільно володіти предметним змістом, щоб зосереджувати всю свою увагу на позиції і відгуку учня. Завдання вчителя – розуміти учня в його взаємодії з предметом, у той час як розум учня ... повинен бути зайнятий не взаємодією з учителем, а темою уроку» [1, с. 173]. Водночас ця позиція передбачає досить хорошу педагогічну підготовку вчителя, високий рівень його професіоналізму.

Висновки. Аналіз специфіки побудови дидактичної системи навчання на основі теорії дидактичного утилітаризму свідчить, що ця система навчання вирішувала такі завдання, реалізація яких була неможлива у герbartіанській системі навчання: спрямованість на пізнавальні інтереси і потреби учнів, комплексний розвиток їх інтелекту, почуттів і волі; формування критичного мислення, вміння діяти в нестандартних ситуаціях; формування вміння виявляти, формулювати та розв'язувати різні теоретичні і практичні проблеми повсякденного життя, навчання співпраці і колективних форм роботи; індивідуалізація змісту та темпу навчання, підготовка учнів до участі у суспільному житті.

Перспективи подальшого дослідження ідей дидактичного утилітаризму полягають у дослідженні можливостей реалізації цих ідей в діяльності ВНЗ інженерного профілю.

Література

1. Дьюї Дж. Демократія і освіта. Пер. з англ. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник / Дж. Дьюї. – Львів: Літопис, 2003. – 384 с.
2. Дьюї Дж. Психологія и педагогіка мышления / Дж. Дьюї. – М.: Мир, 1992. – 202с.
3. Дьюї Дж. Школа и общество / Дж. Дьюї. – М.: Госиздат, 1924. – 125 с.
4. Кершенштайнер Г. Трудовая школа. Пер. с нем. М. И. Дрея /Под ред. Н. В. Сперанского / Г. Кершенштайнер. – М.: Задруга, 1913. – 64 с.
5. Dewey J. Democracy and education. In J. A. Boydston (Ed.), John Dewey: The middle works, 1899 – 1924 // Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press. – 1980. – Vol. 9. – P. 1 – 370.
6. Dewey J. The child and the Curriculum //The Middle Works /Ed. By Boydston.– London, 1976.– Vol. 2.– P. 271 – 292.
7. Dewey J. The experimental theory of knowledge. In J.J. McDermott (Ed.), The philosophy of John Dewey //Chicago: University of Chicago Press. – 1981. – P.175 – 193.
8. Keller F.Y. J.Dewey: Learning comes from doing. – New York, 1953. – 35 p.